

Artykuł 25

Rafał E. Stolarski
(Warszawa)

PRODUKCJA UZBROJENIA I MATERIAŁÓW WYBUCHOWYCH PRZEZ ARMİĘ KRAJOWĄ W LATACH 1939–1945

WSTĘP

Pozyskiwanie oraz produkcja uzbrojenia i materiałów wybuchowych przez Armię Krajową to temat fascynujący, lecz dotąd tylko częściowo zbadany. Złożyło się na to wiele czynników, wśród których warto wymienić wyjątkowo głębokie konspirowanie tego typu produkcji – adekwatne do nieprzyjacielskich wysiłków jej zwalczania, stosunkowo nieliczne osoby w nią zaangażowane (w większości – ze znakomitym wykształceniem technicznym) oraz skąpe archiwalia i relacje świadków.

ŹRÓDŁA ZAOPATRZENIA

Armia Krajowa, cierpiąca, jak chyba każda podziemna organizacja zbrojna, na ciągły niedobór broni i materiałów wybuchowych, pozyskiwała je z kilku źródeł. Były to: zasoby ukryte przez Wojsko Polskie podczas kampanii wrześniowej 1939 r.; uzbrojenie zdobyte w walce na nieprzyjacielu lub pozyskane w trakcie specjalnych akcji rozbrojeniowych; broń i amunicja zakupiona od okupantów lub żołnierzy armii satelickich (Rumuni, Włosi, Węgrzy, Słowacy itp.); uzbrojenie kupowane od wyspecjalizowanych złodziei kolejowych; wykradane z niemieckich fabryk przez polskich robotników, czy wreszcie chemikalia kupowane lub pozyskiwane na fałszywe asygnaty z aptek, drogerii czy hurtowni.

Źródłem zewnętrznym zaopatrzenia w broń i materiały wybuchowe stały się wreszcie, rozpoczęte w 1941 r., alianckie zrzuty lotnicze.

Jednak wszystkie te źródła były cały czas wysoce niewystarczające, dlatego też przystąpiono do produkcji podziemnej.

STRUKTURA ORGANIZACYJNA I ZADANIA

Konspiracyjną produkcję uzbrojenia i materiałów wybuchowych prowadziły, nadzorowały i koordynowały: Dział Produkcji Kierownictwa Dywersji Komendy Głównej Armii Krajowej, Wydział Saperów Oddziału III (Operacyjnego) KGAK oraz Służba Uzbrojenia i Wydział Produkcji Konspiracyjnej podległy Oddziałowi IV (Kwatermistrzowskiemu) AK.

Dział Produkcji Kedywu KG AK (kryptonimy: „Teodor”, „Remiza”) funkcjonował od listopada 1942 r. Jego szefami byli: ppłk Franciszek Niepokólczycki ps. „Franek”, „Teodor”, a po nim (wrzesień 1943 r.) ppor. Franciszek Hamanowicz ps. „Rębisz”. Zadaniem działu była produkcja uzbrojenia i materiałów dywersyjnych na potrzeby walki bieżącej. Pracowało w nim 48 osób.

Wydział Saperów O.III KG AK (kryptonimy: 32, „Pas”, „Siekiera”) powstał już w 1939 r. Szefował mu przez cały czas mjr/ppłk/płk Franciszek Niepokólczycki (z roczną przerwą – jesień 1942 r. do jesieni 1943 r. gdy zastępował go ppłk dypl. Ryszard Zyms). Wydziałowi podlegało Biuro Badań Technicznych (od maja 1942 r. połączone z Biurem Studiów Kedywu KGAK, w Biuro Studiów i Badań Technicznych) i wytwornie materiałów wybuchowych.

BBT zorganizował i szefował mu przez cały okres okupacji por./kpt. inż. Zbigniew Lewandowski ps. „Szyna”, „Zbigniew”. W skład Biura wchodziły działy: prototypów i wzorców, studiów nad materiałami bojowymi, studiów nad sabotażem i dywersją, transportowy, wydawnictw, referat materiałów i sprzętu zrzutowego, patrol poligonowy i dywersyjno-doświadczalny, archiwum i magazyn. Zadaniem Biura stało się: przystosowanie do użytku materiałów wybuchowych pozostałych po kampanii wrześniowej 1939 r., opracowanie i przetestowanie materiałów i urządzeń do sabotażu i dywersji (zwłaszcza kolejowej), opracowanie odpowiednich instrukcji i przygotowanie instruktorów do działań sabotażowo-dywersyjnych, testowanie i dostosowanie do wymogów konspiracyjnych sprzętu i materiałów ze zrzutów lotniczych.

Biuro posiadało własny poligon doświadczalny w lasach koło Józefowa pod Warszawą, a zatrudniało ok. 30 osób.

Dowódcy Wydziału Saperów podlegały też, działające w Warszawie, wytwornie materiałów wybuchowych: „Farbiarnia” przy ul. Krochmalnej 15, „Kinga” przy ul. Solec 103, „Asfaltowa” przy ul. Asfaltowej 15, „Wola” przy ul. Wolskiej 56 i „Powązki” przy skrzyżowaniu ul. Okopowej i Powązkowskiej.

Służba Uzbrojenia O.IV KG AK (kryptonim „Leśnictwo”) powstała w maju 1940 r., a jej szefem był przez cały czas ppłk Jan Szypowski ps. „Leśnik”. Zadaniem tej służby w okresie konspiracji były: stworzenie planów pokrycia potrzeb sił zbrojnych na uzbrojenie, zbieranie i opracowywanie danych o ilościach i rodzajach uzbrojenia magazynowanych na terenie kraju, zbieranie danych o wytwórniach uzbrojenia pracujących dla okupantów i przygotowanie planów ich przejścia oraz uruchomienia, zbieranie danych technicznych o uzbrojeniu nieprzyjaciela, powiększanie zasobów broni poprzez zakupy u okupanta, produkcję własną i zrzuty, oraz nadzór techniczny nad magazynami broni.

Wydział Produkcji Konspiracyjnej O.IV KG AK (kryptonimy: „Drzewo”, „Perkun”, „Waga”, „Cieśla”) działał od kwietnia 1942 r., a jego szefem był przez cały czas por. inż. Witold Gokieli ps. „Ryszard”. Do zadań Wydziału należało kierowanie i finansowanie produkcji i naprawy uzbrojenia dla AK na terenie całego kraju, a także zakup/pozyskiwanie niezbędnych do tego materiałów i urządzeń. Wydział współpracował więc z pionami produkcji w Kedywie, w Wydziale Saperów, a także ze Służbą Uzbrojenia. Wydział posiadał dział transportu i magazynów oraz własny patrol osłony transportów. Pracowało w nim 177 osób.

MIEJSCA PRODUKCJI

Konspiracyjna produkcja uzbrojenia i materiałów wybuchowych objęła cały teren Polskiego Państwa Podziemnego, choć najskuteczniej funkcjonowała w ośrodkach: warszawskim, kielecko-radomskim, krakowskim oraz w Lublinie, Wilnie i Lwowie. Zaś szczególnie silnie rozwinęła się w stolicy podczas Powstania Warszawskiego.

PRODUKCJA PODZIEMNYCH ZBROJOWNI

Pistolety maszynowe:

W broni ręcznej skoncentrowano się na wytwarzaniu, w kilkunastu warsztatach, rodzimych wersji angielskiego 9 mm pistoletu maszynowego „Sten”, który charakteryzował się prostotą konstrukcji i niezawodnością działania. Wyprodukowano łącznie ok. 1000 egz. „Stenów”.

Opracowano także rodzimą konstrukcję 9 mm pistoletu maszynowego „Błyskawica” (inż. Wacław Zawrotny ps. „Błyskawica”, inż. Seweryn Wielanier ps. „Prawa Ręka” i inż. Kazimierz Czerniewski ps. „Korebko”). Łączna produkcja – ok. 700 egz. „Błyskawic”.

Granaty ręczne i butelki zapalające:

Wytwarzano wiele typów granatów. Najważniejszymi jednak były, opracowane w konspiracji, granaty zaczepne: uderzeniowy ET-40 „filipinka” (konstrukcja w 1940 r. Edwarda Tymoszaka) i czasowy „sidolówka” (konstrukcja zapalnika tarcowego P-42 w 1942 r. Władysława Pankowskiego). Wyprodukowano łącznie ok. 400 tys. granatów ręcznych wszelkich typów.

Produkowano również (zwłaszcza podczas Powstania Warszawskiego) niezwykle skuteczne butelki zapalające – nieraz zaawansowane technicznie (substancja palna – benzyna z dodatkiem stężonego kwasu siarkowego, a zapłon – chloran potasu z mielonym cukrem).

Miotacze ognia i butelek zapalających (granatów ręcznych):

Miotacz ognia – broń groźna, a dość prosta i bezpieczna w konspiracyjnej produkcji, doczekał się własnego „podziemnego” wzoru: miotacz ognia typ „K”. Wyprodukowano go w ok. 900 egz.

Już podczas Powstania Warszawskiego, uzupełniając braki w broni przeciwpancernej, zaczęto wytwarzać m.in.: katapulty do miotania butelek zapalających/granatów ręcznych (konstruktor inż. Henryk Knabe ps. „Głowacki”), wyrzutnie butelek zapalających typu kusza (Jan Bobrowski i Marian Chmielewski), wyrzutnie butelek zapalających napędzane sznurem gumowym (inż. Szczepan Kiełb), rurowe wyrzutnie butelek zapalających (sierż. Bogumił Jaszowski ps. „Jarek”).

Granatniki i moździerz:

Dotkliwy brak broni wsparcia piechoty spowodował konieczność próby skonstruowania w Powstaniu Warszawskim m.in.: 75 mm granatnika z pociskiem przeciwpancernym brzechwowym (inż. Zbigniew Pączkowski, inż. Ludomir Heger), 80 mm granatnika z pociskiem przeciwpancernym zapalającym, 80 mm moździerz (inż. Mieczysław Łopuski, inż. Eugeniusz Żochowski), 120 mm moździerz itp.

Materiały sabotażowe:

Rozwinięto produkcję specjalistycznych materiałów do dywersji w przemyśle i transporcie drogowym oraz kolejowym okupantów. Wytwarzano m.in.: kolce do przebijania opon (tzw. „żabki”), zestawy narzędzi do rozkręcania szyn kolejowych, różne ładunki zapalające, bomby termitowe i zegarowe, świece dymne i sygnalizacyjne, substancje chemiczne stosowane w akcjach tzw. „gazowania” kin, teatrów itp.

Broń pancerna:

Podczas Powstania Warszawskiego skonstruowano, na podwoziu ciężarówki „Chevrolet”, samochód pancerny, który nazwano „Kubuś”. Jego twórcami byli: inż. Walerian Bielecki ps. „Jan” i Józef Fernik ps. „Globus”.

Materiały wybuchowe i amunicja:

W podziemiu opracowano, badano czy produkowano następujące materiały wybuchowe: inicjujące – piorunian rtęci, azydek ołowiu, tetryl i trójnitrorezorcynian ołowiu; kruszące – szedyt, amonit, trotyl.

Niezbędnego do spłonek pobudzających tetrylu wyprodukowano łącznie ok. 300 kg.

Szedyt, uzyskiwany z chloranu potasu, był najpopularniejszym (bo najłatwiejszym) do produkcji konspiracyjnej. Wykonano go ok. 65.000 kg. Amonitu uzyskano ok. 4 000 kg.

Trotyl – używany był z przejętych zapasów WP z kampanii wrześniowej 1939 r. i z alianckich zrzutów (wyłącznie tą drogą trafiał do Kraju kolejny znakomity materiał kruszący – plastik).

Warto dodać, iż poważne ilości materiałów wybuchowych uzyskiwano w Powstaniu Warszawskim z rozbrojonych niewybuchów bomb czy pocisków.

Przy produkcji materiałów wybuchowych niezwykle zasłużyli się m.in.: inż. Bolesław Andrzej Honowski ps. „Antoni”, kpt. Tadeusz Śmiśniewicz ps. „Hrabia”, inż. Janina Szabatowska ps. „Janka”, inż. Ludomir Heger ps. „Andrzej”, inż. Franciszek Przeździecki ps. „Rafał”.

Armia Krajowa nie produkowała amunicji. Jednak zorganizowano sieć warsztatów scalających amunicję pistoletową i karabinową z części wynoszonych przez polskich robotników z niemieckich fabryk w Skarżysku-Kamiennej i Częstochowie. W ten sposób pozyskano ponad pół miliona naboji.

Należy też pamiętać o działających podczas Powstania Warszawskiego trzech warsztatach naprawy amunicji ze słabo zabezpieczonych zrzutów sowieckich – dwóch w Śródmieściu (kierownicy: por. Mieczysław Przepiórkiewicz ps. por. „Marek” i kpt. inż. Franciszek J. Pogonowski ps. kpt. „Marek”) i jednego na Żoliborzu.

Dla pełnego obrazu ogromnego i unikalnego konspiracyjnego wysiłku produkcyjnego broni i materiałów wybuchowych przez Armię Krajową wspomnieć należy o licznych warsztatach ślusarskich, kowalskich czy improwizowanych rusznikarniach – naprawiających partyzancką broń, czy produkujących proste urządzenia dywersyjne.

Rafał E. Stolarski (Warszawa)

BIBLIOGRAFIA

- Bohaterowie drugiej linii. Dorobek polskich podziemnych zbrojowni 1939–1944. Materiały z sympozjum, Muzeum Wojska Polskiego, Warszawa 11 maja 1998
- Stanisław M. Jankowski, „Steny” z ulicy Mogiłskiej, Kraków 1977
- Stanisław M. Jankowski, „Steny” biją celnie, Kraków 1983
- Marek Ney-Krwawicz, Komenda Główna Armii Krajowej 1939–1945, Warszawa 1990
- Franciszek Jan Pogonowski, Podziemna zbrojownia, Warszawa 1975
- Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej, t. III, Armia Krajowa, Londyn 1950
- Kazimierz Satora, Podziemne zbrojownie polskie 1939–1944, Warszawa 2001
- Kazimierz Satora, Produkcja uzbrojenia w polskim ruchu oporu 1939–1944, Warszawa 1985